

УДК 371.14

**ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОЦЕСУ
РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ У СИСТЕМІ НАУКОВО-
МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ КОЛЕДЖУ**

В. В. Деміденко

*Державний вищий навчальний заклад «Куп'янський
автотранспортний коледж» (Куп'янськ, Харківська область, Україна)
E-mail: demidenko_victor@mail.ru*

**INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION OF THE PROCESS
OF DEVELOPMENT OF TEACHERS' PROFESSIONAL
PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF COLLEGE
SCIENTIFIC-METHODIC WORK**

V. V. Demidenko

*State Higher Educational Institution "Kupiansk Motor Transport College"
(Kupiansk, Kharkiv region, Ukraine)*

Запропоновано критерії диференціації і схарактеризовано напрями індивідуалізації процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу. Серед критеріїв диференціації виокремлено: 1) наявність чи відсутність у викладача педагогічної освіти і 2) стаж педагогічної роботи. Показано, що зміст роботи з викладачами, які не мають педагогічної освіти, має бути спрямований на компенсацію браку в них професійних педагогічних знань і вмінь, формування ціннісно-мотиваційної основи професійної діяльності, вироблення професійно значущих якостей особистості. У роботі з викладачами, які мають педагогічну освіту, акцент

переноситься на сприяння професійній самореалізації та самовдосконаленню, протидію емоційному вигоранню та професійній деформації особистості.

За критерієм наявного стажу викладацької діяльності вважаємо доцільним виокремлення груп: викладачів-початківців (до двох років педагогічного стажу), молодих викладачів (три – п'ять років стажу), досвідчених викладачів (понад п'ять років педагогічного стажу). Для викладачів-початківців актуальною є професійна адаптація, для молодих викладачів – професійне становлення, для досвідчених педагогів – професійний саморозвиток і самореалізація.

Ключові слова: індивідуалізація, диференціація, компетентність, професійно-педагогічна компетентність, викладач, розвиток, науково-методична робота, коледж.

Постановка проблеми. Нині модернізація системи освіти України відбувається в контексті переходу до повномасштабної реалізації ідеї освіти впродовж життя. У зв'язку із цим вимагає інтенсивної перебудови системи неперервної педагогічної освіти, адже саме педагогічні кадри покликані виховувати в молодого покоління здатність і готовність до позитивного навчання, самоосвіти й самовдосконалення.

Зазначене актуалізує проблему вдосконалення професійно-педагогічної компетентності викладацького складу всіх без винятку навчальних закладів, зокрема в системі післядипломної освіти, невід'ємним складником якої є науково-методична робота, здійснювана на базі навчальних закладів у міжкурсовий період. Для успішного розв'язання означеної проблеми добір змісту, форм і методів науково-методичної роботи, спрямованої на розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів, має бути науково обґрунтованим і враховувати особисті потреби, особливості й інтереси кожного викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема формування й розвитку професійно-педагогічної компетентності вчителя й викладача досліджувалися в різних аспектах. Зокрема, у працях С. Вітвицької, М. Жалдака, В. Лозової, Н. Никандрова та інших дослідників розробляються вимоги до загальної педагогічної підготовки майбутніх освітян. Зміст педагогічної освіти досліджується у працях А. Бойко, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Лугового, П. Підласого та ін. Умови формування особистості вчителя й викладача, його професійної та педагогічної культури досліджувалися В. Гриньовою,

В. Євдокимовим, Н. Кузьміною, А. Марковою, І. Прокопенком, С. Сисоєвою, В. Сластьоніним та ін.

Різноманітні проблеми післядипломної педагогічної освіти розкриваються в дослідженнях М. Боритка, Н. Клокар, В. Маслова, В. Олійника, Н. Протасової, Т. Сорочан та ін. Зокрема, створення умов для забезпечення професійного зростання педагогів досліджується в працях М. Берулави, Є. Бондаревської, Н. Ваганової, І. Кобзенко, Г. Корнетова, В. Семиченко, В. Серикова та ін.

Утім, проблема розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів коледжу в процесі післядипломної освіти, зокрема в науково-методичній роботі навчального закладу, не знайшла досі вичерпного теоретичного аналізу та практико-методичного розв'язання.

Мета статті полягає в окресленні критеріїв і напрямів індивідуалізації та диференціації процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу.

Виклад основного матеріалу. В одній із своїх попередніх робіт ми обґрунтували модель розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу, яка складається зі взаємопов'язаних блоків: *нормативно-цільового* (містить цільову складову, нормативно-правове та наукове забезпечення); *організаційно-змістового*, що передбачає послідовні етапи (підготовчий, основний, результуючий) розвитку складників професійно-педагогічної компетентності викладачів – ціннісно-етичного, когнітивного, функціонального, індивідуально-психологічного; *діагностичного*, який виявляє успішність функціонування розробленої моделі, базується на визначених критеріях (мотиваційний, змістовий, особистісний) і показниках розвиненості професійно-педагогічних знань, умінь і навичок та професійно значущих особистісних якостей за рівнями – початковий, достатній, високий [2]. Дозволимо собі навести уточнене схематичне зображення обґрунтованої моделі [див. рис. 1].

Досліджуваний процес розвитку професійно-педагогічної компетентності є складником неперервної педагогічної освіти, яка, у свою чергу, є складником освіти упродовж життя. Саме тому результат реалізації моделі позначено як досягнення викладачем певного рівня розвитку професійно-педагогічної компетентності і свідчить про циклічність зображеного на схемі процесу.

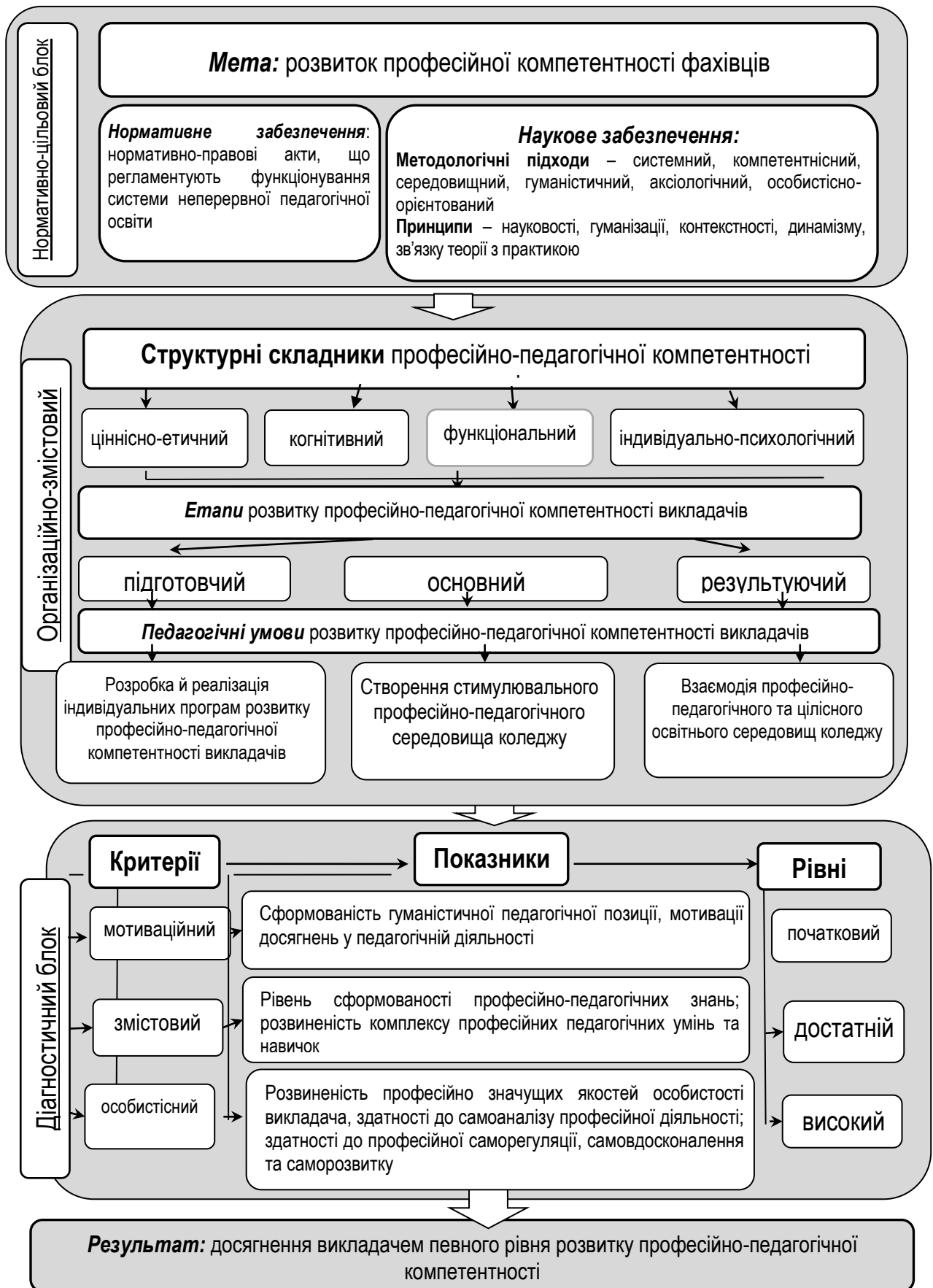

Рис. 1. Модель розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу

Наше дослідження базується на визначенні професійно-педагогічної компетентності як інтегративного особистісного утворення на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність викладача до виконання професійно-педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації [6, с. 6].

Узагальнюючи наявні напрацювання щодо структури компетентності [1; 9; 10 та ін.], виокремлюємо чотири структурні складники досліджуваного феномену: ціннісно-етичний (ціннісне ставлення як мотив здійснюваної професійно-педагогічної діяльності, гуманне ставлення до учнів, колег, прийняття й дотримання етичних норм педагогічної професії тощо), когнітивний (знання основа педагогічної діяльності), функціональний (професійно-педагогічні вміння, навички, досвід), індивідуально-психологічний (професійно значущі особистісні якості, здатність до рефлексії власної педагогічної діяльності, здатність до професійного самовдосконалення тощо) [2].

Кожен із зазначених структурних складників, як і компетентність у цілому, проходить у своєму становленні й розвитку низку взаємопов'язаних етапів. У контексті науково-методичної роботи коледжу, де не всі викладачі мають базову педагогічну освіту, маємо підстави виокремити підготовчий, основний та результуючий етапи.

З певною часткою умовності можна визначити зміст роботи на кожному з цих етапів:

на *підготовчому* має відбуватися діагностика сформованості складників професійно-педагогічної компетентності кожного викладача і на цій основі – проектування індивідуальної програми професійно-педагогічного самовдосконалення; розвиток мотивації викладачів до вдосконалення своєї професійно-педагогічної компетентності, актуалізація в них професійних та загальнолюдських гуманістичних цінностей;

на *основному* етапі формується (удосконалюється) система професійно-педагогічних знань, умінь, навичок, цілеспрямовано збагачується педагогічний досвід, зміцнюється рефлексивна педагогічна позиція викладачів;

результуючий етап підсумовує процес реалізації моделі розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів і надає інформацію

для корекції (за необхідності). Одним з важливих завдань результуючого етапу є розвиток умінь викладачів здійснювати рефлексію професійної поведінки [2, с. 77].

Наведена характеристика етапів не означає, що якийсь з них сприяє розвитку лише одного чи двох складників професійно-педагогічної компетентності викладачів. Удосконалення всіх складників відбувається неперервно, хоча, можливо, й не абсолютно рівномірно.

Оскільки професійно-педагогічна компетентність – суто індивідуальне особистісне утворення, зміст роботи має бути теж суто індивідуальним для кожного викладача з урахуванням його освіти, досвіду, індивідуальних особливостей, уподобань, стилю педагогічної діяльності тощо. На цій основі виокремлюємо критерії диференціації та індивідуалізації процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів. У коледжі, де одна частина викладачів має базову педагогічну, а друга – базову технічну освіту, одним із критеріїв є саме наявність чи відсутність педагогічної освіти.

Зміст роботи з викладачами, які не мають педагогічної освіти, має бути спрямований на компенсацію браку в них професійних педагогічних знань і вмінь, формування ціннісно-мотиваційної основи професійної діяльності, вироблення професійно значущих якостей особистості. У роботі з викладачами, які мають педагогічну освіту, акцент переноситься здебільшого на розширення можливостей для професійної самореалізації та самовдосконалення, протидію емоційному вигоранню та професійній деформації особистості.

Проблема емоційного вигорання і, як наслідок, зниження мотивації педагогічної діяльності, розмивання її аксіологічних підвалин стає особливо актуальним у роботі з викладачами, які мають тривалий стаж педагогічної діяльності. Так само критерій тривалості педагогічного стажу зумовлює специфіку роботи з викладачами-початківцями та викладачами з нетривалим досвідом роботи.

Для викладача, що тільки розпочинає свій професійно-педагогічний шлях, надзвичайно актуальною є проблема адаптації – пристосування до педагогічної і діяльності та педагогічного колективу [7, с. 12].

Аналіз численних психологічних і педагогічних джерел свідчить про наявність декількох підходів до періодизації процесу професійної адаптації. А. Субочева виділяє три рівні і відповідно три періоди адаптації молодих фахівців до умов професійної діяльності: дисфункціональний

(перші дні й тижні в організації); стереотипний (до одного року) і функціонально-ініціативний (до трьох років). Н. Лукашевич виділяє чотири етапи професійної адаптації, звертаючи увагу, перш за все, на глибину адаптованості: навчальний, прийнятний, високий і етап лідерства. На думку В. Замкового існує декілька періодів адаптації до професійної діяльності: навчальний (6–9 місяців), пов'язаний з ознайомленням адаптанта з новими умовами професійної діяльності; критичний (до одного року), якому властиві найбільші внутрішні особистісні й інтерактивні конфлікти, цей період характеризується переживаннями особистості, пов'язаними з труднощами адаптації; стабілізації (від одного до трьох років), коли на перший план виходить мотиваційна підсистема, тобто виробляється стійке ставлення спеціаліста до нової посади, стають очевидними цілі його діяльності. В. Замковим зроблено висновок, що періоди адаптації можуть і повинні визначатись із усебічним урахуванням як специфіки діяльності, так і конкретних соціальних характеристик суб'єктів і об'єктів адаптації [див.: 8].

Є. Рапацевич стверджує, що адаптація викладача в навчальному закладі може мати різну швидкість і різний ступінь успішності. При цьому пристосування до роботи з учнями/студентами може відбуватися швидше чи повільніше, ніж налаштування стосунків із колегами. Також автор-упорядник Великої сучасної енциклопедії з педагогіки наголошує на важливості адаптації викладача-новачка до характеру управління в навчальному закладі. Найбільш складною Є. Рапацевич вважає адаптацію викладачів, які вперше розпочинають педагогічну діяльність. Це можуть бути молоді фахівці, які щойно закінчили педагогічний виш. Такі ж проблеми виникають і в тих викладачів, які приходять до навчального закладу з інших галузей народного господарства, не мають базової педагогічної освіти, або отримують її у зрілому віці. Фахівці попереджають, що проблеми адаптації до викладацької діяльності не можна недооцінювати. Ускладнення адаптації можуть спричинити загострення професійних і особистісних проблем до такого ступеню, що людина йде з професії [7, с. 13].

Саме тому ми в ДВНЗ «Куп'янський автомобільно-дорожній коледж» приділяємо значну увагу викладачам-початківцям [3; 4]. З досвіду відомо, що процес адаптації до викладацької діяльності може тривати один-два роки. Після його завершення розпочинається процес професійного становлення педагога. Він характеризується поступовим

набуттям впевненості викладача у своїх професійних можливостях, що базується на достатньому обсязі й глибині професійних знань, напрацюванні необхідних професійних умінь, формуванні професійно значущих особистісних якостей. Увесь цей інтегрований особистісний комплекс забезпечує виконання викладачем своїх професійних обов'язків на достатньому рівні.

У своїй практичній діяльності ми здійснюємо диференційований підхід до роботи з молодими викладачами. Початківці, які проходять процес адаптації до професійної діяльності, мають усебічну підтримку та особистісно-професійний супровід. Кожний викладач-початківець отримує наставника з числа досвідчених колег, який допомагає досягнути ази педагогічної майстерності (когнітивний та функціональний складники професійно-педагогічної компетентності), ділиться власним не тільки професійним, але й життєвим досвідом, тим самим сприяючи формуванню ціннісно-етичного та індивідуально-психологічного складників професійно-педагогічної компетентності.

Водночас для досвідченого педагога така діяльність надає можливість розширити горизонти професійної самореалізації, узагальнити й переосмислити власний педагогічний досвід та вийти на новий етап професійного самовдосконалення. Тісне особистісно-професійне спілкування з молодими колегами може стати для досвідченого викладача переключенням на новий вид діяльності, порятунком від повсякденної рутини й тим самим допоможе протистояти емоційному вигоранню.

Саме в такий спосіб утворюється обґрунтоване нами стимулювальне професійно-педагогічне середовище навчального закладу, що має сприяти розвитку професійно-педагогічної компетентності всіх викладачів [5].

Висновок. Індивідуалізація й диференціація забезпечують системну реалізацію основних наукових підходів, покладених нами в основу моделі розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу. Зокрема, реалізуються:

гуманістичний підхід, який дозволяє створювати умови для щонайповнішого розвитку особистості, у тому числі в професійно-педагогічній сфері;

аксіологічний підхід, який закладає ціннісно-мотиваційне підґрунтя професійно-педагогічної діяльності викладачів коледжу;

компетентнісний підхід, який задає основні параметри розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів;

середовищний підхід, який дозволяє створити стимулювальне професійно-педагогічного середовища навчального закладу, що має сприяти розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів;

особистісно-орієнтований підхід, який сприяє виробленню в кожного викладача суб'єктної позиції по відношенню до свого особистісно-професійного вдосконалення, розвитку своєї професійно-педагогічної компетентності;

особистісно-діяльнісний підхід, який забезпечує активність особистості в процесі професійного самовдосконалення, адже будь-які особистісні зрушення можливі лише за умови активної діяльності індивіда.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі пов'язані з дослідженням ефективності різноманітних організаційних форм науково-методичної роботи щодо розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів коледжу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід як основа модернізації сучасної освіти / Бойчук Ю. Д. // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти : наук. метод. журн. — Чернівці : Черемош, 2013. — Вип. 13. — С. 130-135.

2. Деміденко В. В. Модель розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу / В. В. Деміденко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та інші. — Вип. 44. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. — С. 73–84.

3. Деміденко В. В. Оцінювання професійної компетентності викладачів автотранспортного коледжу / Деміденко В. В. // Науково-практичні аспекти психології та педагогіки : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, Україна, 13–14 липня 2012 року). — Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2012. — С. 49–52.

4. Деміденко В. В. Розробка програми розвитку професійно-педагогічної компетентності в системі післядипломної освіти / В. В. Деміденко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 43. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. — С. 68–81.

5. Деміденко В. В. Середовищний підхід до розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів коледжу / В. В. Деміденко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф.

В.І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. — С. 51-59.

6. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Карпова Лариса Георгіївна — Харків, 2004. — 21 с.

7. Педагогика : Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. — Минск : Современное слово, 2005. — 720 с.

8. Рашитова Н. К. Адаптація до професійної діяльності на державній службі: соціально-психологічний аспект : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 25.00.03 – державна служба / Рашитова Наталія Каміліївна. — Дніпропетровськ, 2007. — 20 с.

9. Рогов Е. И. Роль установки в формировании компетенций магистров образования [Электронный ресурс] / Рогов Е. И. — Режим доступа : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Pedagogica/63545.doc.htm.

10. Юр'єва К. А. Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст / К. А. Юр'єва, О. М. Тіщенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В.І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2014. — С. 169–182.

Демиденко В. В. Индивидуализация и дифференциация процесса развития профессиональной компетентности преподавателей в системе научно-методической работы колледжа. Предложены критерии дифференциации и охарактеризованы направления индивидуализации процесса развития профессионально-педагогической компетентности преподавателей в системе научно-методической работы колледжа. Среди критериев дифференциации выделены: 1) наличие или отсутствие у преподавателя педагогического образования и 2) стаж педагогической работы. Показано, что содержание работы с преподавателями, которые не имеют педагогического образования, должно быть направлено на компенсацию недостатка у них профессиональных педагогических знаний и умений, формирование ценностно-мотивационной основы профессиональной деятельности, выработку профессионально значимых качеств личности. В работе с преподавателями, которые имеют педагогическое образование, акцент переносится на содействие профессиональной самореализации и самосовершенствованию, противодействие эмоциональному выгоранию и профессиональной деформации личности.

По критерию имеющегося стажа преподавательской деятельности считаем целесообразным выделение групп: начинающих преподавателей (до двух лет педагогического стажа), молодых преподавателей (три – пять лет стажа), опытных преподавателей (свыше пяти лет педагогического стажа). Для начинающих преподавателей актуальна профессиональная адаптация, для

молодых преподавателей – профессиональное становление, для опытных педагогов – профессиональное саморазвитие и самореализация.

Ключевые слова: индивидуализация, дифференциация, компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, преподаватель, развитие, научно-методическая работа колледж.

Demidenko V. V. Individualization and differentiation of the process of development of teachers' professional pedagogical competence in the system of college scientific-methodic work. Differentiation criteria have been proposed and the ways of individualization process of development of teachers' professional pedagogical competence in the system of college scientific-methodic work has been described. Among the criteria of differentiation the following factors have been defined: 1) the presence or absence of the teacher's pedagogical education and 2) the pedagogical seniority. It was demonstrated, that the content of the work with teachers who do not have pedagogical educational background has to be aimed on to the compensation of their lack of pedagogical abilities and skills, formation of holistic-motivational basis for professional activity, developing of professionally important personal qualities. In the work with teachers who have pedagogical education, the accent is shifted to facilitate the process of professional self-realization and self-improvement, to resist emotional weariness and professional deformation of personality.

According to the criteria of the present teaching seniority we consider it is appropriate to define the groups of: new teachers (up to two years of pedagogical seniority), young teachers (three-five years of seniority), and experienced teachers (more than five years of pedagogical seniority). For new teachers professional adaptation is of relevance, for young teachers this is professional development, for experienced teachers this is professional self-development and self-realization.

Key words: individualization, differentiation, competence, professional-pedagogical competence, teacher, model, development, scientific-methodical work, college.

REFERENCES

1. Boychuk Yu. D. Kompetentnisnyj pidhid jak osnova modernizacii' suchasnoi' osvity. [Competence approach as a basis for the modernization of modern education] / Boychuk Yu. D. // Osvitniy prostir. Hlobal'ni, rehional'ni ta informatsiyni aspekty: nauk. metod. zhurn. — Chernivtsi : Cheremosh, 2013. — Vyp. 13. — S. 130-135.

2. Demidenko V. V. Model' rozvytku profesinyo-pedahohichnoyi kompetentnosti vykladachiv u systemi nraukovo-metodychnoyi roboty koledzhu [Teachers professional-pedagogical competence development model in the college scientific and methodical work system] / V. V. Demidenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovo-doslidnoyi roboty : zb. nauk. prats' / red. kol.: red. kol.: akad. I. F.

Prokopenko (holov. red.) ta inshi. — Vyp. 44. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2015. — S. 73–84.

3. Demidenko V. V. Otsynyuvannya profesiynoyi kompetentnosti vykladachiv avtotransportnoho koledzhu / Demidenko V. V. // Naukovo-praktychni aspekty psykholohiyi ta pedahohiky : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, Ukrayina, 13–14 lypnya 2012 roku). — Kharkiv : Skhidnoukrayins'ka orhanizatsiya «Tsentr pedahohichnykh doslidzhen'», 2012. — S. 49–52.

4. Demidenko V. V. Rozrobka prohramy rozvytku profesiyno-pedahohichnoyi kompetentnosti v systemi pisyadyplomnoyi osvity / V. V. Demidenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovo-doslidnoyi roboty : zb. nauk. prats' / za zah. red. prof. V. I. Yevdokymova i prof. O. M. Mykytyuka. — Vyp. 43. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 68–81.

5. Demidenko V. V. Seredovyščnyj pidchid do rozvytku profesijno-pedahohičnoï kompetentnosti vykladačiv koledžu / V. V. Demidenko // Zasoby navčal'noï ta naukovo-doslidnoï roboty : zb. nauk. prac' / za zah. red. prof. V. I. Jevdokymova i prof. O. M. Mykytjuka. — Vyp. 42. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 51–59.

6. Karpova L. H. Formuvannja profesijnoï kompetentnosti včytelja zahal'noosvitn'oï školy : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 «teorija i metodyka profesijnoï osvity» / Karpova Larysa Heorhiïvna — Kharkiv, 2004. — 21 s.

7. Pedagogika : Bolshaya sovremennaya entsiklopediya [7. Education: The big modern encyclopedia] / Sost. E. S. Rapatsevich. — Minsk : Sovremennoe slovo, 2005. — 720 s.

8. Rashytova N. K. Adaptatsiya do profesiynoyi diyal'nosti na derzhavniy sluzhbi: sotsial'no-psykholohichnyy aspekt [Adapting to the professional activity in the public service: social and psychological aspect] : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk : spets. 25.00.03 – derzhavna sluzhba / Rashytova Nataliya Kamiliyivna. — Dnipropetrovs'k, 2007. — 20 s.

9. Rohov E. Y. Rol' ustanovky v formyrovaniï kompetentsiy mahistrov obrazovaniya [Elektronnyi resurs] / Rohov E. Y. — Rezhym dostupa : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Pedagogica/63545.doc.htm.

10. Yuryeva K. A. Kompetencija, kompetentnist', mižkul'turna kompetentnist' učytelja: sutnist' i zmist / K. A. Yuryeva, O. M. Tiščenko // Zasoby navčal'noï ta naukovo-doslidnoï roboty : zb. nauk. prac' / za zah. red. prof. V. I. Jevdokymova i prof. O. M. Mykytjuka. — Vyp. 42. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 169–182.